

Голові спеціалізованої вченої
ради
ДФ 26.133.005 у
Київському університеті
імені Бориса Грінченка
доктору філологічних наук,
професору
завідувачу кафедри
української літератури,
компаративістики і
грінченкознавства
Інституту філології
Бровко Олені Олександрівні

Відгук

офіційного опонента **Степанової Ганни Аркадіївни**, доктора філологічних наук, професора кафедри англійської філології та перекладу, проректора з наукової діяльності Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро) на дисертаційну роботу **Бульбачинської Ольги Іванівни «Кінематографізм романів Євгена Гуцала 1980–1990-х років»**, подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 «Філологія», галузь знань 03Гуманітарні науки

1. Актуальність теми дослідження

Сучасний етап розвитку вітчизняного літературознавства характеризується багатовекторністю підходів до аналізу явищ літератури та культури. Дедалі частіше предметом наукового інтересу дослідників стають твори, вибудовані на стику літератури та інших видів мистецтва – кіно, театру, живопису, музики і т. ін., що актуалізує аналіз літературознавчих явищ з позначкою «мета-», і, безперечно, вимагає перебудову існуючих і застосування нових дослідницьких підходів, які надають вихід у сфери мистецтвознавства, культурології, філософії тощо.

Ці тенденції певною мірою визначили і напрям розвитку сучасної української літератури, у межах якої актуалізуються питання зв'язку вербальної та візуальної образності в літературному творі. Дедалі більш

набувають популярності в науковців проблеми взаємопроникнення та взаємодії літератури і кіно, чий міцний зв'язок був невід'ємною складовою кіно з моменту його народження і пізніше – у період його формування в самодостатній вид мистецтва. З часом зв'язок кіно і літератури міцнішав, авторитет і популярність кіно як наймасовішого виду мистецтва сприяв його впливу на культурну і художню свідомість доби. Ще з 1920-х років література запозичує для свого художнього арсеналу прийоми поетики кіномистецтва, і, звісно, цей процес викликає увагу дослідників. Сьогодні масив наукових робіт, присвячених проблемам інтермедіа взагалі і взаємопроникнення літератури і кіно зокрема, вельми великий. Проте маємо зазначити його розпорошеність – наявні здебільшого наукові розвідки, присвячені окремим моментам впливу кіно на літературу, комплексних досліджень, на жаль, обмаль. Очевидно, що дослідження проблем взаємодії і взаємовпливу літератури і кіно потребує спеціальної методики аналізу літературного твору. Тому обрана Ольгою Іванівною Бульбачинською тема дисертації, безперечно, є актуальною, і це позначене в самій меті дослідження, що передбачає «системне осмислення кінематографізму художнього мислення Євгена Гуцала на основі аналізу поетики його романів крізь призму засобів і прийомів кінематографу». Актуальність теми обумовлюється двома аспектами. По-перше, потребою обґрунтування методики аналізу літературного твору, яка б передбачала залучення до літературознавчого обігу засобів поетики кіномистецтва; по-друге, необхідністю увиразнення специфіки творчості Є. Гуцала з перспективи «кінематографізму художнього мислення» (с. 16), за образною і, безумовно, слушною думкою авторки. Отже, дослідження О. І. Бульбачинської є актуальним як з точки зору розширення проблемних меж літературознавства, так і з боку формування відповідного такому завданню методологічного інструментарію на основі інтермедіального підходу. Представлена дисертація є вдалою спробою вирішення цих питань. Зауважимо, що для дисертації на здобуття ступеня доктора філософії дослідження інтермедіальної проблематики – вже досить складне завдання, її актуальність і новизна не викликали б сумніву, і виконанням цього завдання

Ольга Іванівна цілком могла б обмежитись, поповнивши своєю працею низку «пограничних» літературознавчих досліджень. Але дисертантка віддала перевагу торуванню більш складного шляху, зробивши те, на що нечасто наважуються молоді дослідники, – вона осмислила кінематографічні терміни крізь призму літературної естетики, по суті, перевівши їх до порядку літературознавчих понять, обґрунтувавши це на рівні кінематографічності художнього мислення. Вважаємо, що цим можна суттєво поповнити пункт «наукова новизна роботи». У цьому ж вбачаємо і вагомість наукового доробку Ольги Іванівни.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Меті роботи відповідає обрана методологія дослідження, у якій застосовані загальнонаукові (аналіз, синтез, системний метод) і літературознавчі підходи (біографічний, герменевтичний, структурно-семіотичний, поетологічний, інтерсеміотичний, формальний). Застосовання кожного методу обґрунтоване і не викликає заперечень.

Структура дисертації О. І. Бульбачинської є структурою завершеного наукового твору – вона цілком логічна, внутрішньо детермінована і послідовна – кожний із розділів орієнтований на осмислення певного ряду проблем. Комплекс проблем, осмислення авторкою, охоплює актуальні питання взаємодії мистецтв, зокрема літератури та кіно; проблеми імплементції засобів і прийомів кінематографу в літературну творчість; обґрунтування чинників формування естетичних поглядів Є. Гуцала; виокремлення та дослідження таких ознак кінематографічного мислення письменника, як пластичність і візуальність образотворення, настроєво-смілова тональність кадрів за допомогою ритму, ракурсу і плану; аналіз видів і функцій монтажу в романах Є. Гуцала; дослідження еволюції кінематографічного мислення письменника.

Привертає увагу та наукова ґрунтовність, з якою дисертантка підійшла до осмислення своєї теми – у роботі систематизований і проаналізований значний масив наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених щодо

проблем кіномистецтва, взаємопроникнення літератури і кіно, своєрідності художнього мислення Є. Гуцала. Аналіз наукових розвідок приваблює власними міркуваннями авторки щодо поетики кіномистецтва, аналізу літературних творів крізь призму категорій поетики кіно, вмотивування кінематографічності художнього мислення письменника.

Відштовхуючись від існуючих наукових напрацювань, О. І. Бульбачинська вибудовує власну методологічну концепцію, що полягає в аналізі компонентів поетики кіномистецтва в літературному творі, що, безумовно, увиразнюють та збагачують естетику художнього тексту.

Перший розділ дисертації *«Теоретико-методологічні основи дослідження»* охоплює питання взаємодії літератури і кіно, рецепції творчості Є. Гуцала в сучасному літературознавстві та формування естетичних поглядів письменника. На особливу увагу заслуговує підрозділ 1.1. «Кінематографізм: (ре)конструкція поняття». Вже його назва звучить як завдання роботи, яке, зазначимо одразу ж, було виконано на досить високому теоретичному рівні – дисертантка дійсно дослідила сутність поняття «кінематографізм» і здійснила його реконструкцію, наближуючи до літератури і тим самим збагачуючи новими смислами.

Ретельно проаналізувавши численні вітчизняні та зарубіжні наукові розвідки, присвячені досі дискусійній проблемі відношень між літературою та кіно, О. І. Бульбачинська визначає засадничі тези, що лягли в основу її теоретичних міркувань: «по-перше, з моменту свого виникнення кіно перебуває в дуже тісному зв'язку з літературою; по-друге, літературна творчість використовує засоби і прийоми, пізніше запозичені кінематографом та імплементовані в його художній код» (с. 27). І не можна не погодитися з дисертанткою стосовно того, що цей процес є взаємним. Здійснений авторкою аналіз наукових напрацювань переконує в тому, що попри інтерес дослідників до проблем застосування літературою засобів поетики кіномистецтва і залучення їх до літературознавчого аналізу, алгоритм такого аналізу досі не запропонований. Водночас, як слушно зазначає дисертантка, саме системне дослідження цього питання і аналіз літературних творів з

погляду кінематографізму уможлиблює фундаментальне осмислення феномену синтезу літератури і кіно.

Основу запропонованої О. І. Бульбачинською методики аналізу літературного твору становить поняття кінопоетики, чітко визначення якого надається на с. 38 дисертації: «кінопоетика – це сформована система прийомів і засобів кінематографії, за допомогою розуміння яких може бути потрактована поетика літературного твору». Відповідно до цього, спираючись на наявні наукові напрацювання з цього питання, обґрунтовуються категорії кінопоетики, послідовність дослідження яких визначає етапи аналізу літературного тексту: кадр, монтаж, план, ритм, монтажна фраза (монтажний абзац), ракурс, колір, світлові ефекти, контраст. Тут приваблює те, що категорії кінопоетики розглядаються в системному аспекті з визначенням смислу кожного кінотерміну і його функціонального вираження у літературному творі. Так, кадр та монтаж, осмислені як цілісність, трактуються як основа тексту, через яку оприявлений авторський підтекст; ритм та план – як засоби досягнення виразності; ракурс, світло, контраст, темпоритм – як вираження психологізму, динамічності та емоційності художнього твору. Системне дослідження категорій кінопоетики концентрується в запропонованому дисертанткою алгоритмі аналізу, етапи якого визначені на с. 183: «1) виокремлення ключових образів твору з акцентом на способі творення візій (символічності, пластичності, емоційності, нескінченності); 2) реконструкція поділу на кадри; 3) з'ясування функцій засобів плану, ракурсу, ритму, часу». Теоретизування дисертантки з цього приводу цікаві, цілком логічні і не викликають заперечень.

У визначенні естетичних засад творчого методу Є. Гуцала (підрозділи 1.2. та 1.3.) наголошується на візуальності, пластичності образності творів письменника, увазі до художньої деталі, що визначається як основа кінематографічності художнього мислення. Визначаючи мотиви любові та війни, засвоєні фольклорні символи і образи як ключові у творах Є. Гуцала, авторка вмотивовує тяжіння письменника до химерної прози, створеної на засадах кінопоетики.

Потужне теоретичне підґрунтя стало запорукою цікавого аналізу творів Є. Гуцала, представлено у подальших розділах роботи. Другий розділ дисертації «*Кінематографізм фольклорно-фантастичної трилогії* (“*Позичений чоловік*”, “*Приватне життя феномена*”, “*Парад планет*”)» присвячений дослідженню засобів кінопоетики у творах письменника. Підставою для обґрунтування кінематографічності мислення, за слушною думкою дисертантки, є здатність письменника створювати словом пластичні образи, що в читацькій рецепції набувають візуальності (підрозділ 2.1.). Відштовхуючись від цієї думки, О. І. Бульбачинська змінює звичний аналітично-літературознавчий ракурс на ракурс аналізу кінострічки, нібито сприймаючи романи письменника як аудіо-візуальні твори. У цьому ракурсі частини трилогії набувають вигляду кіносерій. У цьому аспекті звичні образи-персонажі та образи-абстракції, які виокремлюються авторкою для аналізу, набувають нових смислів, аналітичний вимір кінопоетики розширює межі художнього образу і надає дослідженню нових перспектив. Водночас категорії поетики кіномистецтва набувають літературознавчого осмислення, уводяться в літературознавчий обіг. Безумовно, це потребує нової термінології, що ми і знаходимо в роботі: авторкою уводяться в обіг поняття-симбіози, що містять риси як літературної, так і кінематографічної поетики – «нарративна камера» (с. 80), «монтажна тональність», «динамічно-зоровий образ» (с. 82), «кадр-репрезентація» (с. 83), «крупний план з кольоровим акцентом» (с. 84), «кадр-розв’язка», «кадр-інтрига» (с. 85), «кадр-спалах» (с. 110), «кадровість мислення» (с. 105) тощо. Те, як органічно вдалося дисертантці застосувати їх в аналізі, приємно вражає і свідчить про досить високий рівень її філологічної та загальногуманітарної підготовки.

Дослідженню функцій ритму, ракурсу і монтажу як емоційно-сміслового навантаження кадрів та засобів вираження психологізму у творах Є. Гуцала присвячені підрозділи 2.2. і 2.3. Авторка переконлива в утвердженні єдності кадру і ритму, визначаючи як знакову у творчій манері письменника мінливість ритму всередині кадрів, що на рівні літературного тексту проявляється в застосуванні лексем «раптом», «враз», «зненацька», які

обґрунтовуються авторкою як «слова-маркери категорії ритму» (с. 184). Виокремлюючи такі види монтажу, як «описовий», «розповідний», «швидкий», «ортодоксальний» (с. 123), О. І. Бульбачинська трактує їх як типи зображальної розповіді, у яких увиразнюються сенси осмислених у творах письменника проблем. Міркування дисертантки з цього приводу логічні і не викликають заперечень.

Дослідженню специфіки візуального образотворення і психологічного виміру аналізу кадрів присвячений третій розділ дисертації «*Кінематографічний вимір психологічних романів Є. Гуцала*», де об'єктом дослідження є романи «Улюмджі», «Блуд», «Імпровізація плоті». Увага О. І. Бульбачинської зосереджується на аналізі ракурсу, ритму, інтелектуального монтажу як ключових засобів відтворення психологізму в романах, що увиразнюється в підсиленні напруженості, емоційності мізансцен, використанні прийому ретроспекції.

Дослідження О. І. Бульбачинської відрізняється чіткістю, логічністю структури, переконливістю самостійних теоретизувань, багатоаспектністю наукового погляду на заявлену проблему, обґрунтованістю висновків.

3. Наукова новизна одержаних результатів

Отже, наукова новизна одержаних результатів не викликає сумнівів і полягає, по-перше, у запропонованій продуктивній і перспективній методиці аналізу літературного твору крізь призму категорій кінопоетики, що значно розширює як межі літературного образу, так і межі літературознавства за рахунок опанування новим термінологічним апаратом і новим ракурсом дослідження художнього твору; по-друге, у з'ясуванні культурних і естетичних засад кінематографічності мислення митця і простеженні еволюції кінематографічного мислення в контексті поетики його романів.

4. Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих публікаціях, зарахованих за темою дисертації.

Зміст дисертації розкритий у семи публікаціях, з яких 4 опубліковані у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії "Б", 2 – у періодичних наукових виданнях інших

держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, 1 публікація, у якій додатково відображено результати дослідження.

5. Практичне значення одержаних результатів

Науковий доробок Ольги Іванівни Бульбачинської, безумовно, має прикладне значення. Результати дослідження можуть бути використані в процесі підготовки університетських курсів з літературознавства, історії української літератури, інтермедіальних студій; можуть бути застосовані в процесі написання кваліфікаційних робіт.

Результати дослідження були апробовані на міжнародних і всеукраїнських конференціях: VIII Міжнародній науковій конференції «Літературний процес: трансгресії революцій» (Київ, 2017 р.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених, аспірантів та студентів «Основні напрями розвитку наукових досліджень молодих учених» (Переяслав-Хмельницький, 2017 р.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми літературознавства та мовознавства» (Київ, 2017 р.), X Міжнародній науковій конференції «Літературний процес: моделі, матриці, категорії» (Київ, 2019 р.), Міжнародній конференції молодих учених (Київ, 2019 р.), VIII Фащенко́вських читаннях «Сучасна українська література: пошуки, відкриття, дискусії» (Одеса, 2019 р.).

6. Зауваження та дискусійні положення до дисертації

Але визнаючи вагомість наукового добутку Ольги Іванівни, теоретичне і практичне значення її дисертації для подальшого розвитку цього напрямку дослідження, вважаємо необхідним зробити такі зауваження / запитання:

1. Дисертантка успішно послуговується низкою як загальнонаукових, так і власне літературознавчих методів й підходів, але серед них не представлений контекстуальний підхід. Позитивною практикою в літературознавстві є використання контекстуального підходу в історико-літературних працях, присвячених дослідженню окремих жанрів спадку письменника або періодів його творчості. Наразі романістика Євгена Гуцала

не вписана ні в його спадщину загалом, ні в історико-літературний процес, хоча ретроспекція до епохи шістдесятництва, коли відбувалось становлення митця як автора малої прози (збірки «Люди серед людей», «Яблука з осіннього саду», «Хустина з шовку зеленого», «У лелечому селі») та періоду становлення Незалежності посилили б дослідження. Тоді б більш переконливими були висновки щодо еволюції кінематографічного мислення автора.

Помітно, що Ольга Іванівна розуміє важливість і потенціал контекстуального підходу, адже у Вступі спостерігається спроба ввести творчість Є. Гуцала в культурологічний контекст. І, власне, ця спроба зумовлює наступні міркування.

2. Не лише романістика Є. Гуцала, а й мала проза та повісті знайшли своє кінематографічне втілення. Варто хоча б пригадати кіноновелу «Спинись, хвилино...» за мотивами оповідання «Підемо до мене, Іване», фільм «Солом'яні дзвони» за повістю «Мертва зона» та фільми «У лузі на старому дивані», «Виїзний товариський суд», «Марія» за мотивами творів письменника. Ці факти – чудові докази значного кінематографічного потенціалу творів Є. Гуцала, майстерного оперування поетикою кіно, які могли б стати додатковими аргументами, що посилили наукову новизну дослідження.

3. Засновковою теоретичною тезою дослідження є розуміння кінематографізму як ознаки літературного твору, але непрозорими залишаються фактори, окрім кінематографічного мислення письменника, що можуть зумовлювати таку ознаку. Риторичним залишилось питання впливу походження кінематографічного мислення (вроджений і набутий) на поетику романів. Ознаками кінематографічного мислення дисертантка вважає пластичність і візуальність, але візуальність – питома ознака художніх творів, тож чи не приходимо ми до логічного висновку, що в кожному творі художнього літератури можна віднайти (не)майстерне використання письменниками поетики кіно?

4. Остання дискусійна теза лежить у площині запропонованої методики дослідження кінематографізму. Загалом запропонована схема аналізу не викликає заперечень, оскільки виникла вона наслідок серйозної аналітичної роботи над вітчизняними та закордонними студіями теоретиків літератури та кіно, але реалізація поділу тексту на кадри інколи є нічим іншим, як реалізацією текстуального аналізу за аналогією до аналізу «Вальдемара» Е. По, запропонованого Р. Бартом. Тож чи можна сказати, що вивчення кінематографізму можна досягти вже традиційним текстуальним аналізом?

З аналізу тексту дисертації офіційним опонентом вбачається дотримання здобувачкою вимог академічної доброчесності в повному обсязі.

7. Загальна оцінка дисертації

Проте висловлені зауваження мають дискусійний характер і ніяк не зменшують новизни, теоретичного та практичного значення рецензованого дослідження – самостійного, ґрунтовного і перспективного.

Дисертаційна робота «Кінематографізм романів Євгена Гуцала 1980–1990-х років» відповідає порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р. (зі змінами) та наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. (зі змінами), а її автор – **Бульбачинська Ольга Іванівна** заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 «Філологія».

Доктор філологічних наук, професор
кафедри англійської філології та перекладу,
проректор з наукової діяльності
Університету імені Альфреда Нобеля

Г. А. Степанова

*Відгуки отримано
19.04.2021р.
голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 26.133.005
доктор філологічних наук, проф.
професор Гривко О.І.*